

ölümünden sonra Tuğluklu Sultanı III. Muhammed (1390-1393) tarafından onun yerine tayin edilmiştir. Tuğluklu Veziri Mallu (İkbal Han) ve Diopâlpûr hâkimi Sâ-reng Han ile yaptığı mücadelede Mülta'n-daki câgîrini kaybetti (1396). Timur'un Hindistan seferi sırasında (1398) Mevat'a kaçtı; fakat daha sonra onun hizmetine girdi. Tuğluklu sultanları Nusret Şah ile II. Mahmud'un saltanat mücadelelerinden faydalanan Hızır Han yöre halkını kendi tarafına çekti. Timur'un ayrılmasından sonra Tuğluklu Veziri Mallu tekrar ortaya çıkarak Hızır Han'ın arazisini istilâ etmek istediysede başarılı olamadı. Akabinde Hızır Han karşı hücumla geçti ve kısa zamanda Mülta ve Diopâlpûr dışında Lahor ve Sind'i, arkasından da Delhi yolu üzerindeki kale ve kasabaları hâkimiyeti altına aldı. II. Mahmud ile veziri Mallu, Hızır Han'ın yayılma politikasına karşı koymak istediler; ancak başarılı olamadılar ve Mallu Mülta'nı tekrar istilâ etmeye çalışırken yenilip öldürüldü (1405). Daha sonra Hızır Han Delhi'de kendine taraftar kazanmaya çalıştı. Sultan Mahmud ölünce iktidar boşluğundan faydalanan Devlet Han Lûdî (1413-1414) yönetimi ele geçirdi. Fakat Delhi içerisinde taraftarları iyice artmış olan Mülta Valisi Hızır Han birkaç ay sonra muzaffer bir şekilde şehre girdi ve kendini Timurlular'ın vasalı ilân etti (28 Mayıs 1414). Böylece Delhi Sultanlığı'nda Seyyidler hânedanı dönemi başlamış oldu; tutuklanan Devlet Han Lûdî bir süre sonra öldürüldü.

Hızır Han'ın idareyi ele almasından sonra bazı eyaletlerde olaylar çıktı ve racalar fırsattan istifade ederek haraç ödemediler. Bu gelişmeler üzerine Hızır Han, veziri Tâcûlmülk'ü âsileri cezalandırmakla görevlendirdi ve bölgelerde sükûnet tekrar sağlandı (1416).

Sonuna kadar bağlı kaldığı Timurlu ailesine saygısından dolayı Hızır Han "sultan" unvanını almayıp "mesned-i âlî" ve "râyât-ı a'lâ" unvanlarıyla yetindi. Saltanatı boyunca Timurlular adına hutbe okuttu ve para bastırdı; ancak 820'de (1417) Şâhruh'tan sikkelere kendi adını da koyma iznini aldı. Halaçiler ve Tuğluklular zamanındaki devlet teşkilâtını koruyan ve âdet olduğu üzere önemli devlet memuriyetlerine yeni tayinler yapan Hızır Han'ın hükümdarlık dönemi genellikle sınırlarını genişletmek ve kendisine başkaldıran, vergilerini ödemeyen Hindu racalar ile eyalet valilerini tedip etmekle geçti. Bizat kumanda ettiği seferlerin çoğunda başarılı olarak istikrarı sağlamış, bunun

sonunda da topraklarını genişletip Delhi ve Pencab'ı tekrar birleştirmiştir.

Hızır Han, Gwalior ve Mevat üzerine yaptığı seferden dönerken İtâve denilen yerde hastalandı ve 17 Cemâziyelevvel 824'te (20 Mayıs 1421) Delhi'de vefat etti. Âdil, cömert, sözüne sadık ve dindar bir hükümdar olarak tanınıyordu. Timur tarafından tahrip edilen Delhi ve civarı onun zamanında imar edilmiş, ülkede güvenlik sağlanmış ve ekonomik durumda düzelmeye başlamıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Bedâünî, *Muntakhabu-t-tavârih* (trc. G. S. A. Ranking v.dğr.), Delhi 1986, I, 335, 343, 352, 358-365, 375-380, 388, 395, 409; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, Kalkûta 1935, I, 265-270; Yahyâ b. Ahmed Sirhindî, *Târîh-i Mûbârek-şâhî*, Kalkûta 1931, s. 166-182; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâşir*, III, 69-70; T. W. Haig, *Turks and Afghans*, Delhi 1958, s. 106-110; a.mlf., "Hızır Han", *IA*, V/1, s. 471-472; V. D. Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi 1970, s. 215-217; B. S. Nijjar, *Panjab under the Sultans (1000-1526 A.D.)*, New Delhi 1968, s. 70-72; K. A. Nizami, "The Saiyyids", *CHIn.*, V, 630-640; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 22; a.mlf., *Mirza Şâhruh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994, s. 100; K. K. Basu, "Account of the First Sayyad Kings of Delhi", *Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, XIV (1928), s. 29-35; A. Halim, "Foundation of the Sayyid Dynasty Khizr Khan (1414-1421 A.D.)", *Journal of Indian History*, XXXI (1953), s. 199-212; a.mlf., "Local Administration of the Sayyid Dynasty", *Journal of Asiatic Society of Pakistan*, V (1960), s. 35-62; P. Hardy, "Dihli Sultanate", *EP* (İng.), II, 270; Aziz Ahmad, "*Khizr Khân*", a.e., V, 5-6.

ENVER KONUKÇU

HIZIR HAYREDDİN REİS

(ö. 979/1572 ?)

Ünlü Türk denizcisi.

Akdeniz'de faaliyet gösteren ve Osmanlı donanmasına hizmet eden bir aileden gelir. Babası, Barbaros Hayreddin Paşa'nın önde gelen yedi reisinden biri olup Kanûnî Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi'nde (1522) deniz harekâtını büyük bir başarıyla idare eden Kurdoğlu Muslihuddin Reis'tir. Muslihuddin Reis, Barbaros Hayreddin'e duyduğu hayranlıktan ötürü erkek çocuğu olunca adını Hızır Hayreddin koymuştur. Bazı resmî belgelerde Hızır Hayreddin'in adı Kurdoğlu Hızır Reis olarak da geçer (BA, MD, nr. 3, hk. 1004).

Hızır Hayreddin bir süre Barbaros'un emrinde çalıştı. Mesleğinde giderek yükseldi ve önemli hizmetlerde bulundu; hassa reisleri arasında yer aldı. 12 Receb

967'de (8 Nisan 1560) Rodos beyi Ahmed'in sefere gitmesi emredildiğinden Hızır Hayreddin, adanın ve civardaki limanların korunması, tüccar gemilerinin güvenliğinin sağlanması ile görevlendirildi. Ancak 23 Nisan'da gönderilen bir başka emirle, vazifesinden feragat eden İskenderiye kaptanı Şücâ'nın yerine tayin edildi (BA, MD, nr. 3, hk. 940, 999, 1004, 1032). Mısır'daki kaptanlığı sırasında bazı önemli görevleri yerine getirdi, bu arada Süveyş kaptanlığını da üstlendi. Nitekim Rebûleülevvel 972'de (Ekim 1564) Süveyş kaptanı İken İzmir civarındaki Sığacık / Sığla sancak beyiliğine tayin edildi (BA, MD, nr. 6, hk. 294). Onun bu görevde ne kadar kaldığı ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmemekle birlikte II. Selim'in saltanatının (1566-1574) ilk yıllarında Sumatra'da Açe sultanlığına yardım kararı alındığı sırada yine Süveyş kaptanlığı yaptığı anlaşılmaktadır. Kendisi bu sıfatla Hint seferine çıkmakla görevlendirilmiş, yerine Mahmud Reis getirilmiştir. Ancak Yemen'de isyan çıkması Hızır Hayreddin'in Açe'ye gitmesine engel oldu. Zeydiyye ailesinden olan İmam Mutahhar'ın isyan ederek San'a Beylerbeyi Murad Paşa'yı esir alıp kendi adına hutbe okutması üzerine Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığına tayin edildi. Bu arada 29 Cemâziyelâhîr 975'te (31 Aralık 1567) Hızır Hayreddin Reis'e gönderilen bir hükümler de Hint'e gitmek için hazırlamış olduğu on beş parça gemiyi alıp Süveyş kaptanı Mahmud Reis ile birlikte Yemen tarafına gitmesi emredildi (BA, MD, nr. 7, hk. 916). Hızır Hayreddin'in Yemen'e gitmesi, Serdar Lala Mustafa Paşa ile Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa arasındaki anlaşmazlık yüzünden aylarca gecikti. Serdarın Hızır Hayreddin'le beraber Kahire'ye gelişinden sonra toplanan divanda da anlaşmazlık giderilemedi (Âlî, vr. 176^a). Bunun üzerine 21 Safer 976'da (15 Ağustos 1568) Lala Mustafa Paşa azledilerek Yemen serdarlığına Sinan Paşa getirildi. Bu yüzden donanma da ancak bu tarihten sonra İskenderiye'den hareket edebildi. Sinan Paşa ile yeni San'a Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa, İmam Mutahhar'ın ele geçirdiği yerleri geri almak için müca-deleye başladılar. Hızır Hayreddin orduya bir yandan malzeme taşırken öte yandan isyanın bastırılması için denizden yardımcı oldu. 1569 baharında da serdarın emriyle Aden'i kuşattı. Zilkade 976 (Mayıs 1569) içinde Aden'in alınması ile Yemen isyanı tamamiyle bastırıldı.

İsyanın bastırılmasından sonra Hızır Hayreddin, bu arada Açe için hazırlanan

malzemenin iki gemiyle gönderilmiş ol-
ması yüzünden artık Sumatra'ya gitme-
di. Yeniden Süveyş kaptanlığına getirildi-
ği sanılan Hızır Hayreddin'in bundan son-
raki faaliyetleri hakkında bilgi yoktur. Zil-
kade 979 (Mart 1572) tarihli bir hükümd
kendisinden "müteveffâ" şeklinde bah-
sedilmesi (BA, MD, nr. 12, hk. 1125), onun
Kıbrıs seferi ve İnebahtı bozgunu arefe-
sinde veya bu mücadeleler sırasında öl-
müş olabileceğini düşündürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 3, hk. 940, 999, 1004, 1032; nr.
6, hk. 294; nr.7, hk. 916; nr. 12, hk. 1125; Âfi,
Kühû'l-ahbâr, DTCF Ktp., İsmail Saip Sencer,
nr. 1783, vr. 176*; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,
II, 400, bk. İndeks; Danişmend, *Kronoloji*, II,
378, 380-381; Safvet, "Şark Levendleri, Os-
manlı Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi
Üzerine Vesikalar", *TOEM*, V/24 (1329), s.
1538-1540; Fevzi Kurtuluş, "XVI. Asırda Hind
Okyanusunda Türkler ve Portekizliler", *TTK
Bildiriler II* (1943), s. 911-923.

ŞERAFETTİN TURAN

HIZIR İLYAS

(ö. 1281/1864)

Târîh-i Enderûn adlı eseriyle tanınan
Osmanlı tarihçisi ve kadısı.

1812'de Enderun'a girdiği sırada on bir
yaşında olduğuna göre 1801 yılında doğ-
muş olmalıdır. Hâfız İlyas veya Çuhadar
İlyas Ağa adlarıyla da bilinir. Ahmed Lut-
fi Efendi ise ondan Saraylı İlyas Efendi
şeklinde söz eder (*Târîh*, IX, 38). Babası
Dîvân-ı Hümâyün kâtiplerinden Mehmed
Emin Şükûhî Efendi, kardeşleri meşhur
Osmanlı hekimlerinden Behcet Mustafa
Efendi ile Abdülhak Molla'dır. Ağabeyi
Behcet Efendi vasıtasıyla Enderun'a gi-
ren Hızır İlyas on dokuz yıl burada bulun-
du, iyi bir eğitim gördü ve çeşitli görevler
yaptı. Bu arada sesinin güzel olması sebe-
biyle padişahın takdirini kazandı ve Hazi-
ne Odası ağaları arasına girdi. 1824'te çu-
hadar, ardından çakırsalanlık görevlerin-
de bulunduktan sonra kardeşlerinin yar-
dımıyla çırağ edilerek saraydan ayrıldı
(Ramazan 1246 / Şubat 1831). Kendi ifa-
desine göre burada bulunduğu süre için-
de hiç kimseden kötü söz işitmemiş, an-
cak bağlı olduğu efendilerinden de hiçbir
yardım görmemiş, çırağ edilmek için sa-
bırla beklemiş, nihayet Keklik Mehmed
Efendi'den ölümüyle boşalan kâtiplik gö-
revine tâlip olarak saraydan çıkma arzu-
su ağabeyleri Behcet Efendi ve Abdülhak
Molla vasıtasıyla padişaha iletilince gerek-
li izni almıştı (*Târîh-i Enderûn*, s. 500-503).

Kâtiplik göreviyle saraydan çıktuktan
sonra ilmiye mesleğine giren İlyas Efen-
di 1256'da (1840) devriye mevleviyeti,
Receb 1261'de (Temmuz 1845) mahreç
pâyelerini aldı ve Sofya kadısı oldu. Daha
sonra kendisine Bilâd-i Hamse ve Zilkade
1266'da (Eylül 1850) Mekke kadılığı pâ-
yeleri verildi. Ertesi yıl teşkil edilen Encü-
men-i Dâniş'in aslı üyeliğine seçildi. Re-
bûlâhîr 1274'te (Aralık 1857) İstanbul ka-
dılığı pâyesini almaya hak kazandı ve Has-
sa Ordusu müftüsü oldu. 15 Muharrem
1281'de (20 Haziran 1864) vefat ederek
Üsküdar Doğancılar'da Nasûhî Tekkesi
haziresine defnedildi.

İlyas Efendi'nin bilinen tek eseri daha
ziyade *Târîh-i Enderûn* adıyla tanınır.
Eserin önsözünde müellif, II. Mahmud
döneminde Enderun'a kabul edildiği tari-
hten itibaren on dokuz yıl boyunca mey-
dana gelen olayları, sarayla ilgili tevciha-
tı, teşrifatı kronolojik sırayla kaleme al-
dığını ve bunda sadece minnet borcunu
bir ölçüde ödeme amacının ağır bastığını
belirtir. Eserinin ismini *Vekâyi-i Le-
tâif-i Enderûniyye* şeklinde kaydeden
İlyas Efendi, şahidi olduğu olaylara dair
tuttuğu notlarını çırağ edilene kadar te-
mize çekemediğini, daha sonra Abdül-
mecid'in tahta çıkması ile (1839) sağla-
nan güvenli ve adaletli ortamdan fayda-
lanıp etrafının da teşviki sonucu notları-
nı topladığını ve eserinde sade bir üs-
lûp kullandığını yazar. Yer yer hâtırat ve
vekâyi'nâme hüviyeti taşıyan eserde ilk
kaydedilen olay, 1227'de (1812) Derviş İs-
mâil Efendi ile hânende Ârif Efendi'ye
musâhiblik unvanı verilmesidir. Daha son-
ra Farsça başlıklar altında Enderun için-
de cereyan eden olaylara geçilir. Burada
özellikle pek bilinmeyen Enderun hayatı,
oynanan oyunlar, tertip edilen eğlence-
ler, padişahın binış merasimleri, vefat-
lar, şehzade ve hanım sultanların doğu-

Hızır İlyas'ın
Nasûhî
Tekkesi
haziresindeki
mezarı -
Üsküdar /
İstanbul

mu, ağaların ve saray görevlilerinin bir-
biriyle olan münasebetleri, çırağ edilen-
ler, tevcihat ve aziller, bayram, ramazan
merasim ve eğlenceleri, saz ve söz âlem-
leri, yangınlar başlıca konuları oluşturur.
Bu arada meydana gelen siyasi olaylara
ve İstanbul'daki karışık ortama da yer
yer temas edilir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldirılışı
saray çevresinin görüş açısıyla anla-
tırırsa da Navarin Vak'ası (1827) ve Mısır
meselesi gibi önemli siyasi olaylar eser-
de yer almaz. Müellif, genellikle kendisi-
nin şahit olduğu veya bizzat içinde bulun-
duğu hadiseleri geniş olarak anlatır. İlyas
Efendi ayrıca eserinde kardeşleri hakkın-
da da yer yer bilgi verir, onların tayinleri-
ne sevinir, azillerine üzüldü, düşmanları-
nı da ailesinin hasmı olarak nitelendirir.
Enderun'un son dönemlerindeki durumunu
ve içinde yaşayanların iç dünyalarını
bir görgü şahidinin ifadesiyle yansıtmayı
açısından önemli bir kaynak özelliği taşı-
yan eser yazarının sağlığında 1276 Safe-
rinde (Eylül 1859) basılmış, ayrıca bazı at-
lamalar, yanlış anlama ve değerlendirmelerle
dolulu bir de sadeleştirilmesi yapılmış-
tır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hızır İlyas, *Târîh-i Enderûn*, İstanbul 1276;
a.e. (s. nşr. Cahit Kayra), İstanbul 1987; Lutfi, *Târîh*,
IX, 38, 172; X, 92, 137; *Sicill-i Osmânî*,
I, 399; *Osmanlı Müellifleri*, III, 108; Babinger
(Üçok), s. 398; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*,
s. 404; Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, Ankara
1975, s. 58; "Hızır İlyas", *TA*, XX, 102-103.

FERİDUN EMECEN

HIZIR REİS

(bk. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA).

HIZIRİYYE

(الخصرية)

Abdülaziz ed-Debbâğ'a
(ö. 1132/1720)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. ABDÜLAZİZ ed-DEBBÂĞ; HIZIR).

HIZIRNÂME

(حضورنامه)

Muhyiddin Çelebi'nin
Hızır ile ricâlî'l-gayb denilen
veliler hakkındaki
telakkilere ait manzum eseri.

Türünün Osmanlı sahasında bilinen tek
örneği olup 880 (1476) yılı dolaylarında
kaleme alınmıştır. *Dîvân-ı Şeyh Mu-
hyiddin Çelebi* adını taşımakla birlikte